

ЎЗБЕК ЭЛИНИНГ "МИРЗО" СИ

Мухаммад Абдуллаев

*ЎзДЖТУ Араб тили таржима назарияси ва
амалиёти кафедраси профессори в.б.*

Алижоновна Ойнура

*ЎзДЖТУ Шарк филологияси факултети
Фараб 24-28 гуруҳ талабаси*

Резюме. В статье рассматриваются духовно-нравственные, суфийские и просветительские мотивы в творчестве узбекского поэта и переводчика Мирзо Кенжабека. Особое внимание уделяется влиянию классической восточной литературной традиции на его художественное мышление, трактовке понятий веры, искренности, терпения, довольства и духовного совершенствования. На примере отдельных стихотворений и поэм раскрываются авторская позиция, общественно-нравственная направленность творчества, а также значение переводческой и просветительской деятельности Мирзо Кенжабека.

Ключевые слова: Мирзо Кенжабек, узбекская поэзия, суфизм, духовность, просветительство, классическая восточная литература, поэтика, перевод, нравственные ценности.

Abstract. The article examines the spiritual, ethical, Sufi and educational motifs in the works of the Uzbek poet and translator Mirzo Kenjabek. Particular attention is paid to the influence of the classical Eastern literary tradition on his artistic thinking and to the interpretation of faith, sincerity, patience, contentment and spiritual perfection. Through selected poems and poetic works, the study highlights the author's moral and social position as well as the significance of Mirzo Kenjabek's translation and educational activities.

Keywords: Mirzo Kenjabek, Uzbek poetry, Sufism, spirituality, enlightenment, classical Eastern literature, poetics, translation, moral values.

Миллатни миллат, давлатни давлат мақомига айлантирадиган асос ва омиллар купдир албатта. Илм фан ва хусусан, адабиёт энг асосийларидан саналиши хеч кимга сир эмас.

Рус мунаққиди В.Г.Белинский такидлаганидек: “Улуғ шоир ўзи ҳақда, “мен”и тўғрисида гапирар экан, умуман инсоният ҳақида гапиради, негаки, унинг табиатида инсониятга хос ҳамма нарса мавжуд”.²

Ҳадиси шарифда келишича (Абу Ҳурайра р.а. ривояти), Тангри таоло коинотни яратмасдан олдин Сиёҳ, Қалам ва Ақлни яратган экан. Сўнг Ақлга қарата, Иззатимга қасамки, ўзим севган бандаларимни сен билан сўзлатиб қўяман (яъни, ҳикматли сўзлар билан), мен ғабланган бандаларимнинг ақлини ноқис қилиб қўяман. Ушбу ҳадисни Низомий Ганжавий қўйидагича изоҳлаган:

Собиқаи Солори жаҳони қидам,
Мурсилаи пайванд гулуви Қалам.

(Эски дунё Карвон бошиси (Аллоҳ) дастлаб Қаламни яратиб, учини гўзал сўз маънолари билан зийнатлади.)

Ҳа, ўзбек халқининг фахрли шоири Мирзо Кенжабек Аллоҳ сийлаган соҳиби қалам бўлишининг ўзи олий бахт. Бу манбаларнинг далили сифатида, Мирзо ака ўзига ато этилган “Қалам”ни, тақарруб илалаллоҳ, Шарқнинг буюк соҳиби “Ақл” салафлари сингари тариқату шариат ақидаси билан зийнатлади. Натижада, севикли шоиримизнинг билим доираси кенг, тафаккур майдони бепоён, шеър мавзулари ранг-баранг.

Ҳақиқатан, ҳар бир ижодкор умр йўли бамисоли сўқмоқли тоғ йўлидек. Бу йўл машаққатли ва охири Аллоҳдан ўзга зот билмайдиган мубҳамликки, маҳзунлик ва хурсандчиликлардан иборат бўлган сирли йўлдир. Бу Илоҳий қонуният: "ان مع العسر يسرا" “Инна маъал- усри юсро” (шарҳ сураси 5-оят) -битта қийинчилик орқасидан кўп енгиллик-хурсандчиликлар бўлур. Бу ҳақиқий “дунёи фоний” фалсафасидир. Бу оятда, балоғат илмининг “маъони илми” ўз аксини топган. Яъни, “осон” калимасининг турдош отда келиши Балоғат илмида кўплик ва рангбарангликни англатади. Мақоламиз қаҳрамони, шоир Мирзо Кенжабек ҳаёти дунёда ана шундай дақиқ, сўфиёна назар ила қараганлиги сабаб монёъликка дуч келиб ва унга “сабран жамилан” жавоб берганлиги ижодида ўз аксини топган, деб ўйлайман: 3

² Хайитметов А. Навоийхонлик сўхбатлари. Тошкент 1993

ЗҚуръони карим, «Шарҳ» сураси, 5–6-оятлар: «Албатта, қийинчилик билан бирга енгиллик бор».

Одам ўғли, ўзни дилсоф айлагил,
Сўнгра фикри гирду атроф айлагил,
Одил ўл, оламда кўп хавф айлагил,
Мосиводин қалбни ҳам соф айлагил...

деса ва яна давом этиб,

Роббим, айирмагин Олий Рафикдан,
Дуо нурун топдик Байтул -Атиқдан.
Ҳар ким ошиқ бўлиб , Сенга интилар,
Олис-олис водий-Фажжул- амиқдан.

Ушбу байтларда инсоният ҳаёти давомида ҳамроҳига айланган турли ваҳималар ҳар онда, ҳар дақиқада шоир бағрини эзиб турган бўлсада,” ўзни дилсоф” айлаб, шеърхонга кўтаринкилик ва қувончли руҳ бағиш этиб, “Мосиваллоҳ” таркин айлаб, ҳақиқий “Рафиқ”- Парвардигор этагин тутишга, “ошиқ” қалбни”дилсоф” айлаб, “холисан лиллоҳ” одимлашга чақириқ бор. Шоир назарича, инсониятнинг қайғусию ҳасрату армонлари олдида, маддоҳ шоирлар сингари, ўзидаги омад, шон-шуҳрат, мақтову мукофотлар бир чақага арзимаслигини у ниҳоятда теран ва ҳаққоний мушоҳада қилган. файласуф шоир Мирзо Бедил таъкидлаганидек: 4

Дунё агар диҳанд, нахезам аз жойи хеш,
Ман бастаам хинои қаноат бо пой хеш.

Мазмуни: Агар дунё молини берсалар ҳам жойимдан туриб,у томон югурмасман, чунки мен аёғимга “қаноат хинаси”ни боғлаб олганман.

Тарихдан маълумки, Мирзо Бедил буюк қалб соҳиби, файласуф шоир бўлиб, ағниё ва мансабдорлар эшигини ҳеч қокмаган, билъакс, улар Мирзо Бедил остонасига мухлис сифатида келар эрдилар ва уни эҳтиром қилардилар.

Шоир қўйидаги байтда шу кунларда кўп ижодкорларимиз айтишга истиҳола қилиб турган бир ҳақиқатни айтишга журъат топа олган:

Аҳли иймон мазлуму афтодадир,
Аҳли инкор зулм ила яғмодадир,
Фиръавнлар изни ҳам Мавлодадир,

Бок, алар ҳукми фақат дунёдадир...

Яғмо-ўғирлик билан топилган мол. Соҳиби “зулм ва яғмо” лар ҳамиша “аҳли инкор” сифати билан тарихда қолади ва келажак авлодлар томонидан

4Мирзо Абдулқодир Бедил. Девон. (Мақолада келтирилган форсий байт Бедил ижодидан иқтибос сифатида берилган.)

лаънат тошлари отилади, деб шоир таъкидлайди! Шоир бунақа соҳиби “яғмо”лар ҳар замонда учраб туришини эслатиб ўтади. Албатта, бу аксадонни англашга, лоқайдлик билан, уринмаслик, шундай улуғ қалб соҳибига тасаннолар айтмаслик адолатсизлик бўлур!

Мирзо Кенжабек ижодини кузатар эканман, унда баркамол бўлишига мумтоз Шарқ ижодкор салафларимиз ижоди таъсири яққол кўриниб турибди. Зеро, улардан ҳеч бирида халқнинг маънавиятига хизмат қилишдек эзгу хизматдан муқаддасроқ мақсадлари бўлмаган. Тўғри, ҳар бир ижодкорда бири иккинчисига ўхшамайдиган, аксинча, кескин фарқланадиган турли хислат мавжуд, Бири-унинг моҳияти бўлса, иккинчиси-шахсиятига хосдир. Файласуфлар моҳиятни инсон аъзосига ва шахсиятни танани ёпиб турадиган либосга таққослайдилар. Дарҳақиқат, ташқи муҳитнинг онгга таъсири оқибатида шахсият ўзгариб туради. Моҳиятни, ўзбекона айтганда, қони билан йўғрилган наслий ички “мен”дир. Бу хислат шоирнинг отасидан ўтган. Чунки Мирзо аканинг падари бузургворлари буюк шайх Эшони Шарифга иродат қилганликларини эшитганман. У бир шеърида:

Осон эмас Ҳаққа қариблик,
Дунё ғоят нозлик, фириблик,
Жамъ қилгандек уларни сарват,
Бирлаштиргай бизни ғариблик.

Шоир бошқалардан асосий фарқи-ўша кўзга кўринмас “моҳият”нинг гавҳари тозалиги ва фавкулудда ёрқинлиги мазкур мисраларда намоён бўлиб турибди. Энди шоирнинг пири комили- Саййид Маҳмуд Асъад Жўшон Бухорий билан учрашуви ўзидаги “моҳият”нинг равнақи учун сабаб, ҳолос. Албатта, яхши ва солиҳ инсонлар билан ҳамсухбат бўлиш инсон қалбини руҳан тозалайди. Булар тирикликларида ҳам, вафотларидан кейин ҳам, инсонлар қалбида тасқинлик, руҳан тетиклик бағш этиб турарканлар. Шунинг учун азиз-авлиёлар тирикликларида атрофларида одамлар гавжум бўлса, вафотларидан кейин ҳам, қабрлари худди шундай зиёратчилар билан гавжум бўлакан. Аллоҳ азиз Китобида, пайғамбарлар, сиддиқлар ва солиҳларга “Мақомиюлий” ато этганлигини хабарини беради. Шунинг учун ҳам Аллоҳ зикр қилган шахслар тиригию ўлимида азиз қилинганлар.

Ривоят қилишларича, Абдулло ибн Муборак р.а. ишдан ёки ибодатдан фориғ бўлганларида, уйларига қараб шошилар экан. Ул зотдан бу ҳақда сўраганларида: “ Мен аҳли хайрлар – саҳобалар билан суҳбатлашишга

шошиламан. Яъни, уларнинг сийратлари-хаётлари ҳақидаги китобларни ўқийман. Чунки саҳобийлар, аҳли маонийлар Аллоҳ ўз пайғамбарига ва умматига ҳамроҳ бўлиш учун танлаб олган буюк шахслардир. Бас улардаги ушбу фазилатларни англаш керак, зеро улар тўғри ва ҳақ йўлда эдилар ва яна бу сийратлар кишининг қалбини, улардаги солиҳ амаллар ва юксак ҳалоллик сабаб нур бахш этади,” деб жавоб берарканлар. Абдулло ибн Муборак вафотларидан кейин бир пешқадам шогирдлари қабрлари бошида узоқ туриб қолади. Ундан ҳамроҳлари сабабини сўраганларида: “ Мен устоздан ҳаётликларида эшитмаган кўп маънафатли насихатлар эшиттим.” деб жавоб берган экан. Албатта, шогирд устоз угитини қалб қулоғи билан эшитган. Чунки буюк араб мутафаккири Асмаий ўзининг “Табақотус суфия” асарида таъкидлаганидек, муқарриб уламоларининг тириклигидан кўра, вафотидан кейинги насихатлари таъсирчанроқ бўлади. Зеъро тириклигида қалбида дунё муҳаббати таъсири бўлиб, вафотидан кейин ўша таъсири йўқолади.

Мен Мирзо аканинг уйларига қачон борсам, устозни тўрт-беш киши билан суҳбатлашиб ўтирганликларини гувоҳи бўлганман. Ҳозирги тез суръатлар билан ўтаётган вақтни ҳамма қизғанади, лекин қалб ва руҳ соғлиги ҳамма нарсадан зарурлигини баъзи аҳли фазлларимиз англаб етадилар. Бундан ўз дунёвий эҳтиёжи учун борган “ҳамсуҳбатлар” мустасно. Хуллас, шоир Мирзо ака мазкур вақеаларда акс этган маълумотлар таъсирини ҳис этганлигини тасдиғи сифатида, “Муҳаббат манзумаси” номли шеърида шундай дейди: 5

Сўз айтайин етиб Ҳақнинг нусратлари,
То босилсин юрагимнинг ҳасратлари,
Қалбимдадир меҳрлари, ҳурматлари,
Пирим-Маҳмуд Асъад Жўшон ҳазратлари...
Маҳбуби Ҳақ- Расулуллоҳ авлодлари,
Бухорои шарифдандир аجدодлари,
Нақшбандий азизлардан иршодлари,
Пирим-Маҳмуд Асъад Жўшон ҳазратлари...

Манзума арузнинг “баҳрул ражаз” баҳрида ёзилган, яъни тақтеъси-мустафъилун мустафъилун мустафъилу.

Ражаз баҳри 16 та баҳрнинг ичида энг ажам шоирлари тарафидан кўп ишлатиладиган баҳрдир. Чунки бу баҳр тақтеъси - вазни: мустафъилун-

5Мирзо Кенжабек. «Муҳаббат манзумаси».

мустафилун-мустафилун шаклида келади. Бу бахрда ўзига хос мусикийлик мавжуд. Шунинг учун Шарқнинг араб бўлмаган буюк шоирларидан, Фирдавсий, Саъдий, Жалолiddин Румий, Низомий Ганжавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва бошқа кўп ижодкорлар ушбу бахрга мурожаат қилишган.

Шоиримиз Мирзо Кенжабек асл мохиятни- чин эътиқод ва меҳр ва шафқат гулшанининг пири Жўшон ҳазратлари даргоҳидан топгандек бўлади, чунки у қанча йиллар ўзи истаган хислатлар мужассам бўлган муршид истарди ва уни изларди ва охир-оқибат Турк элидан топиш насиб этади. Ҳақиқатан, шоиримиз орзу қилган зотни топишга эришади. У зот Абдуллоҳ ибн Муборак издошлари- Асъад Жўшон саййид, олим ва тариқат пири эдилар. Мен ҳам муҳтарам шоиримизнинг фикрларига юз фоиз қўшиламан. Зеро тариқат йўли машаққатли йўл. У йўлда саводсизлик ёки кўркўрона тақлидчилик билан эришиб бўлмас, биз зикр этган “моҳият” соҳибигина тариқатнинг аслиятига ета олади. Ҳар бир комиллик матлаби ила сайри сулук йўлига кирган сўфий шоиримиз тутган йўлда барқарор ,деб ўйлайман. Ҳолбуки, бир вақтлар нафс ва таъма илинжида миллат аҳволига бефарқлик эъзозланаётган замонларда Мирзо Кенжабек ботиний узлатдан ором олиб, фароғат топиб, дарвешона ҳаётни ихтиёр этган. Ҳатто “Дарвешлар” номли манзумасида уларнинг ҳаётини тараннум этади: 6

Ҳақ деб кирар йўлларга,
Макони йўқ, дарвешлар,
Ҳақдин ўзга сўзларга
Забони йўқ ,дарвешлар...
Дили соф, юзи нурли,
Ҳақдин огоҳ, шуъурли,
Қалби озод, сурурли,
Армони йўқ, дарвешлар...

Лекин Мирзо ака ўша дамларда ҳам “забони йўқ”, “Ҳақдан огоҳ” ҳолатда, маърифат тарқатишдан чарчамади, қанча- қанча китоблар нашр эттирганини гувоҳимиз. Ҳатто, ўша кезларда, баъзи бир жамиятимиздаги нолоиқ ишларга шеърӣ йўл билан муносабатини билдириб кетаверган,

6Мирзо Кенжабек. «Дарвешлар» манзумаси.

Унинг”Бир зум Махтумқули бўлиб яшадим...” манзумасига бир эътибор беринг-а: 7

Бир сафар асноси пок ният билан
“Нексия”га ортиб бир қанча китоб,
Неча кўнгилсевар ҳамсухбат билан
Қаршию Сурхонга айладик шитоб.
Бироқ миршаб зоти китобни кўрса,
Душманни кўргандек ўқурган замон...
Ногоҳон назорат жойида эрса,
Бизни нозир хайли тутди беомон...

Шоирнинг бу шеъри Муқимийнинг “Танобчилар” сатирик шеърини эслатиб юборади. Чунки иккала шоир ҳам жамиятдаги оғриқли томонларни очиб берган. Шоир бошидан ўтган бир воқеани сатирик услубда баён этган, аслида ижодкор буни йиғлаб ёзганлиги, эҳтимолдан холи эмас, деб ўйлайман. Илму маърифат иши- ҳақиқат ва шижоат иши. Илму ирфонга ўзини бағишлаган ижодкорнинг масъулияти – машаққатидан, ранжу азоблари -роҳату фароғатидан устун. Шоиримиз-Мирзо Кенжабек учун Ватан, Миллат ва Ҳақиқат туйғуси оддий тушунча эмас, Илоҳий борлиқнинг тажаллилари дир ва ҳар бир изтироблари учун бот-бот ажру савоб топишини қалбан ҳис этади ва шу билан таскин топади. Минг афсуслар бўлсинки, дунё аҳлидан етган ҳар зарбани Илоҳий қурбатга мужда ўлароқ қабул айлашга иштиёқманд маърифат аҳли камдан кам учрайди. 8

Етмиш ёш арафасида бугун Мирзо Кенжабек хусусида, у кишининг моҳияту шахсиятлари, илмий-ижодий ва тасаввуфий тариқатлари ҳақида жуда кўп ва хуб сўзлар мухлису шогирдлари ва ҳамроҳу ҳамсафлари томонидан айтилиши аниқ. Шунинг учун мен Мирзо Кенжабек моҳир араб-форс тиллари таржимони, адабий манбашунос ва ёзувчи сифатида китобхонларимизга манзур бўлганликларини эслатиб ўтмоқчиман. Сурхон эли қаерга борсалар, фахрланиб “Термизий” юртиданман, деб юрадиган, ўша Абу Ййсо Муҳаммад Термизийнинг “Аш-шамоили Муҳаммадия” номли китобларини Мирзо ака шарқшунос олим Убайдулла Уватов (рахматуллоҳи алайҳи) ҳамкорлигида ўзбек тилида содда-оммафаҳм

7 Мирзо Кенжабек. «Бир зум Махтумқули бўлиб яшадим...» манзумаси.

8 Муқимий. «Танобчилар» сатирик асари.

услугда таржима қилиб ва гўзал шаклда нашр эттирганликлари мақтовга
лоик. 9

Мен Ўзбекистоннинг севиқли шоири ва маърифатпарвари Мирзо
Кенжабекка қарата айтғонларим бор: Мирзо ака, Махтумқули
айганларидек: 10

Тоғлар бордир, тошлар бордир,
Ёзлар бордир, қишлар бордир,
Бошга келган кўрасидур.
Ёмон-ёвуз ишлар бордир...

9Абу Исо ат-Термизий. «Аш-шамоил ал-Мухаммадия» («Шамоиلى Мухаммадия»).

10Махтумқули Фироғий. Шеърларидан иқтибос.